

Acsády Judit

TK Szociológia Intézet

A hazai feminizmus története iránti érdeklődés megújulása – A kutatások tétje és a szakmai együttműködések kérdése

„A feminista eszméknek a Feministák Egyesületében oly buzgó és tehetséges nőapostolai támadtak, hogy az ellenkező vélemény szinte eltörpült. Addig jutottunk, hogy férfiakból, leányokból és ifjakból álló feminista ligák és csoportok keletkeztek. A kritika megfelelő ellen-nyomása híján ma már a londoni feminizmus után, legalább a 'nő választójogáért' való küzdelemben, azonnal a budapestit kell említeni. Ez mindenesetre nagy sikere ama nők tehetségének és buzgóságának, akik ezt a mozgalmat a rendelkezésükre álló csekély eszközökkel is ennyire el tudták terjeszteni.”

(Kenedi 1911)

A feminizmus megítélésének változásai

Hosszú évtizedekig nem jelent meg Magyarországon a századelőn megindult feminista mozgalomról ahhoz hasonló jellemzés, mint amit a tanulmány mottójául szereplő Kenedi Géza¹ (1911), a korabeli kortárs szerző megfogalmazott. Ez a megnyilvánulás is arra enged következtetni, hogy az akkori közélet egy része nyitottan, elfogadóan viszonyult az új mozgalomhoz. A feminizmus mostani megítélése kevésbé elfogadó. Ez részben annak köszönhető, hogy a Monarchia összeomlását követő rendszerek más és más okból, de ellenségesen tekintettek a századelő női aktivistáira. A két világháború közti időszakban a Horthy rendszer által támogatott nőszervezet, a MANSZ a leghatározottabban elítélte a feministákat elsősorban a rájuk aggatott hazafiatlanság vádjá miatt, a háborút ellenző pacifizmusukra

¹ Kenedi Géza (1853-1935) ügyvéd, író, újságíró, a [Pesti Hírlap](#) szerkesztője, országgyűlési képviselő.

válaszként. Az államszocializmus alatti ideologikus megközelítés pedig osztályellenséget látott bennük, és a századelő többi progresszív mozgalmából hasonlóan inkább elhallgatták történetüket, vagy sematikus, leegyszerűsítő képet festettek róluk. Ennek például része volt az is, hogy a feminizmust egy csupán szűk réteget érintő, marginális hatású kezdeményezésnek állították be. Ez fakadhatott szándékos ferdítésből, de a források feltárásának hiányából is. A rendszerváltás után, – amikor már hasonló ideológiai nyomás elvileg nem nehezedik a kutatókra – mód nyílhat új megközelítésekre, amelyek kapcsolódhatnak a feminista mozgalmak nyugati történetírásához, és egyben a volt szovjetblikk országainak társadalomtörténetében a korábbi nőmozgalmak eddig hiányzó feltárásához.² Ugyanakkor érdemes megvizsgálnunk, milyen háttere, milyen tétje, és milyen kimenetei lehetnek az új feltáró munkáknak.

Bár a feminizmus, pontosabban a feminista mozgalmak története egyre népszerűbb témának tűnik az utóbbi évek publikációit tekintve a hazai történettudományban, a társadalomtörténetben és a szűkebb értelemben vett nőtörténeti berkekben, mégsem beszélhetünk arról, hogy a téma kutatói között – néhány kivételtől eltekintve – együttműködés alakult volna ki, illetve tematikus műhelyek alakulnának meg. Az alábbi írás egyrészt ennek előzményét és hátterét vizsgálja, illetve szempontokat kíván nyújtani egy majdani historiográfiai áttekintés elé, amely a hazai feminizmus történetének irodalmát tárgyalja majd.³ Felmerül tehát a kérdés, hogy mi lehet a feminizmuskutatás korábbi hiányosságai, illetve a mostani felívelés mögött? Milyen okok húzódnak meg a háttérben, mi tarthatta távol ettől a területtől, illetve mi motiválhatja a kutatók újabb nemzedékeit ennek a témának a vizsgálatában?

Az államszocializmus idősza

Magyarországon a rendszerváltást megelőzően a feminizmus témája szinte teljesen kimaradt a történelem-, illetve a társadalomkutatásokból. A szociológiában, közgazdaságtanban jelen voltak a nők társadalmi helyzetével, illetve a nemekkel kapcsolatos attitűdök vizsgálata, továbbá a demográfiai

² Egyéni kutatói ambícióim is épp az eredeti forrásokra alapuló, alternatív kép kialakítására sarkalltak, (együttműködve nyugat- és kelet-európai kutatókkal) amely vizsgálatokat még szociológiai szakdolgozatom megírásakor kezdtem meg a rendszerváltás körüli időszakban.

³ A jelen írás nem tárgyalja, és nem is sorolja fel a mintegy ötvenre tehető tanulmányt és kötetet a témában, amely egy későbbi historiográfiai áttekintés témája lesz. A rendszerváltást megelőző előzményekre azonban kitérek, és a rendszerváltást követő új feminista mozgalom feldolgozására is röviden.

trendekkel, a munkavállalással, az előmenetellel kapcsolatos kutatások is.⁴ Ezek leginkább a mai kutatási gyakorlatban már megismert és egyre inkább érvényesülő feminista szempontrendszer (illetve a nemek társadalmi konstrukciójának elméleti szempontja) előtti nézőpontból indultak ki, azt nem érvényesítették. Jellemzően nem kérdeztek rá a két nem közötti társadalmi különbségek okaira, hanem a mért adatok alapján pusztán leírták az eltéréseket, különbségeket, egyenlőtlenségeket.

A rendszerváltás előtti időszakban a történelemkutatás foglalkozott ugyan egy-egy kiemelt női személyiséggel (uralkodónők, arisztokraták, nemes asszonyok, stb.), de a nőmozgalmaknak leginkább csak a választójoggal, illetve a munkásmozgalommal összefüggő mozzanatait tárgyalták.⁵ Így a hazai és nemzetközi feminizmus bővebb története és szellemisége szinte teljesen mellőzött területté vált mind a századelőn kibontakozó „első hullám,” mind a hetvenes évekre kiteljesedő „második hullám” tekintetében. Ebben a mellőzöttségben tudománypolitikai és kultúrpolitikai szándék érvényesülését látom.

Az 1956 előtti berendezkedés nőpolitikája ugyanis a sztálini modellt követte, amely a nők emancipációját elsősorban a munkavállalásra és a politikai jogokra alapozva tartotta megvalósítottnak. Több szerző (pl. Adamik 2000, Schadt 2002) egybecsengő megállapítására alapozva Fodor Éva a „részleges emancipáció” fogalmát alkalmazza a korszak ellentmondásainak megragadására (Fodor 2003). A feminizmus történetének megírása szempontjából ezt azért tartom fontosnak kiemelni, mert ennek a részleges emancipációnak a részét képezte az ideológiai háttér, amely *nem kérdőjelezte meg* a nők alárendeltségének a mindennapi életben, a kulturális reprezentációk szexizmusában, valamint az elnyomó mechanizmusok lélektani és értékrendbeli mozzanataiban megragadható mivoltát, vagyis patriarchális struktúra jellemzőit. Épp azokat a mozzanatokot, amelyeket már a hazai feminizmus is tematizált és kidolgozott a századelőn a férfiközpontú rendszer kritikájában, s amelyeket újra megfogalmazott a '70-es évek új, „második” feminista hulláma, elsősorban a nyugati demokráciákban.

Magyarországon a kádári konszolidáció részeként egy sajátos, szexista fordulat következett be. 1956-ot követően, és a hatvanas évekre még határozottabbá válik ugyanis egy változás a nőpolitikában. Ennek mozzanatai nem csak a munkaerőpiacot érintik (gyes, gyed bevezetése), hanem az emancipációt tárgyaló, hivatalos közéleti diskurzust is, amelyben megjelent a

⁴ Mivel ez az írás elsősorban az elhangzott előadás gondolatait kívánja megjeleníteni, most nem térek ki bővebb szakirodalmi hivatkozásokra a hazai nőkutatást illetően. A korszakra vonatkozó áttekintés lásd pl. Acsády 2004, 88–92.

⁵ A munkásnő mozgalomról ld. Aranyossi 1963, Fonó 1975, a nemzetközi szüfrazsettekről Kertész 1979, a hazai feminizmusról N. Szegvári 1981.

nők, és a női egyenjogúság hibáztatása például a kedvezőtlen demográfiai trendek miatt (lásd például többek között Adamik Mária, Schadt Mária, Fodor Éva hivatkozott munkáit). Újabb elemzések feltárták, hogy ezekkel párhuzamosan a nők reprezentációja is elmozdult a korábbi szocialista realista munkásnő ideáltól a „nőiesebbek” tartott, a nyugati divatrendeknek egyre inkább megfelelő, a kiépülő kozmetikai és szépségipar által is közvetített nőideál felé. A sajtóban, reklámokban megjelenő nőábrázolás egyre nyíltabban szexistává vált, egészen a nők testét kihasználó és méltatlan megjelenítésig. (Magyari 2021) Mindennek egyfajta esszenciája volt a korban a tragikus következményekkel járó szépségkirálynő-választás (Eperjesi 2022). A közéletben ekkoriban nem jelent meg olyan hang, amely ezekre a folyamatokra reflektált volna, illetve ellenpontot képezhetett volna. Ezért is különösen fontos látnunk a mai kutatások háttérét vizsgálva, hogy a feminizmus témája és szellemisége az államszocialista rendszerben tabunak számított. A témával jelenleg foglalkozóknak és a témát kutatóknak tehát abban áll a felelőssége, hogy miként befolyásolják e korábban marginális helyzetbe kényszerült irányzat újra formálódó képét, és azt, hogy mit adnak hozzá a korábbi interpretációkhoz. Az elsődleges forrásokhoz visszatérő, az azokra támaszkodó kutatások meghozhatják ugyanis a feminista mozgalom átértékelését és jelentőségének felismerését. Azért is tartom indokoltnak a megközelítések tudatosítását és a kutatást, mert az egykori, 1904-ben alapított Feministák Egyesületének tevékenysége és szellemisége

a hazai történelemben egy olyan autentikus, nőemancipáció mellett kiálló attitűdöt képvisel, amely, ha a közvélemény előtt ismert lenne, feltehetőleg módosíthatná a feminizmusról és nőemancipációról vallott negatív sztereotípiákat. (Acsády 2004, 31)

Kutatási irányok

A rendszerváltás korszaka elvileg, a politikai nyitásnak köszönhetően, hozhatott volna áttörést a feminizmus, és az emancipáció megítélésében, de az ezredfordulót követő időszakig bezárólag még nagyon erősen éltek tovább az elmúlt évtizedek politikai propagandájának köszönhetően a negatív előítéletek. Ezek máig alig oszlanak, annak ellenére, hogy feminizmussal egyre többen foglalkoznak. Az elmúlt évtizedekben ezekhez még hozzá is adódott a hazai közegben a nőemancipációt ellenséges módon beállító tendencia, és újabban megjelent az általános, nemzetközi (és hozzánk is begyűrűző) jelenség is, amelynek részeit képezik a gender szót kihasználó és az ezzel a koncepcióval visszaélő, ezt támadó politikai diskurzusok. Mindennek a feminizmushoz annak eredetileg vett értelmében lassan egyre kevesebb köze

van, ugyanakkor a tisztázatlan fogalmi és történelmi háttér miatt mindezzel mégis összemosódik.

Ezek a félreértések és félremagyarázások – amelyek mögött még az államszocializmus idejéből eredő hangsúlyeltolódások és tudatosan torzított történelemszemlélet által kínált feminizmuskép hiányosságai és egyoldalú interpretációi vannak - indokoltá teszik, hogy a magyarországi feminizmus történetét eredeti dokumentumokra alapozott kutatás során újraírjuk. Ennek a jelentősége épp egy olyan új interpretáció lenne, amely mentes az egykori államszocialista ideologikus mázttól és a jelenlegi diszkurzív ködösítésektől.

Mindehhez tehát fontossá válik az alábbi szempontok és kérdések kutatása:

- milyen volt a hazai feminista mozgalom szellemisége, melyek voltak a politikai célkitűzései, milyen értékrendszerre alapult a nézetrendszere?
- hogyan alakult ki, milyen mintázatot mutat a mozgalom kapcsolatrendszere?
- mit ölelt föl az egyesület tevékenysége, milyen társadalmi kezdeményezései voltak?
- mi volt a korabeli fogadtatásuk, mi volt az egyesület „jelentősége” és hatása? (Acsády 2004, 58)

Az államszocializmus évtizedeiben azért is vált problematikussá a korábbi emancipációs törekvések elismerése, mert a társadalmi mozgalmak történetében egyedül a munkásmozgalmi és azon belül is az osztályharcos szemléletű küzdelmek kerültek előtérbe, és ezeket mutatták fel a társadalmi progresszió egyedüli letéteményeseként (Acsády 2004, 57). Ezzel összefüggő további probléma, hogy amennyiben mégis foglalkoztak a századforduló feminizmusával, azt kizárólag a középosztályhoz tartozónak láttatták. Ez a megközelítés ma is tovább él, bár egyre több az ezt módosító új feltárás.

A rendszerváltás előtti időszakból érdemes kiemelni a jogtörténész N. Szegvári Katalin munkáit, elsősorban az eredeti, levéltári feltáró munka miatt. Szegvári a hazai feminizmusnak elsősorban a női választójoggal kapcsolatos törekvéseit dolgozta fel, továbbá betekintést adott annak nemzetközi kapcsolataiba, valamint – mint a mozgalom előzményét – feltárta a nők egyetemi képzésének korlátozásával kapcsolatos vitákat a századelőn (N. Szegvári 1981 és 1988). A hetvenes években csak néhány kelet-európai blokkbeli országban jelentkezett feminista mozgalom (Lóránd 2018), ezért ez az időszak kimaradt a feminista múlt feltárásából.

A hatvanas évek végétől a nyugati demokráciákban kibontakozó feminista mozgalmakban résztvevő aktivisták és szellemi vezetők identitása szempontjából lényeges és elengedhetetlen mozzanat volt a feminista múlt

tudatosítása, a korábbi eszmeiség rekonstrukciója és a törekvések eredményeinek számbavétele. Betty Friedan is kiemeli az új közös, mozgalmi identitás jelentőségét, amely a korábbi nőmozgalmak történetének feltárásán alapulhat.⁶ A második hullám képviselői tehát igyekeztek mindazokat a hiányokat bepótolni a nőmozgalmak, és azon belül a feminizmus történetének feltárásában, amelyeket azt megelőzően figyelmen kívül hagyott a mainstream történettudomány. Krista Cowman megállapítása szerint minden társadalmi mozgalom eszmeiségének alapja a saját történelem megírása. Ez szolgál a közös mozgalmi, szervezeti identitás egyik alapjául, akár a nőmozgalomban, a munkás- vagy szakszervezeti mozgalmakban, vagy etnikai kisebbségek érdekvédő törekvéseiben (Cowman 2010).⁷ A rendszerváltás éveiben – azzal párhuzamosan, hogy törvénybe lépett az egyesülési szabadság, és a korábban korlátozott eszmei áramlás kiteljesedhetett – kialakul egy új feminista hullám, szervezetekkel és mozgalmi akciókkal (egész Kelet-Európa-szerte). Részben ennek is köszönhető, hogy megindul az érdeklődés a feminista múlt iránt.

Hazánkban a rendszerváltás időszakában a társadalmi szervezetek, nőegyesületek megjelenése mellett az akadémiai életben is elindult egyfajta érdeklődés, nyitás a feminizmus, a nőkutató, valamint a társadalmi nemek tematikája iránt⁸, amelyek akkoriban itthon úttörő jelentőségű kezdeményezéseknek számítottak. (Pető 1994, Thun 2002, Acsády 2010, Czibere 2014). A motivációk azonban nem feltétlenül kötődtek egyfajta mozgalmi hevülethez, sokszor a felismert „piaci rés”, az ennek hasznosításából származó előnyök kecsegtető volta és a tudományban új, felívelőnek tűnő, és egy időben akár divatosnak is mondható terület érdekessége vezérelte a szereplőket. A különböző motivációkat és az ezek alapján létrejövő teljesítményeket, intézményeket, publikációkat közelről megvizsgálva felfedezhetjük bennük a jellegzetes diszkurzív eltéréseket – ám a külvilág számára minden valószínűség szerint ezek értelmezhetetlen és jelentéktelennek tűnő különbségek lehettek.

⁶ Friedan (2021, 87–114). A korszakot meghatározó *The Feminine Mystique* magyar fordítása tavaly jelent meg. A könyv hivatkozott fejezete kifejezetten a történetírás jelentőségéről szól.

⁷ Krista Cowman nevéhez fűződik továbbá az „Az európai feminizmus elkötelezettsége saját történelme iránt: történelmi narratívák szerepe a gender alapú identitások kialakításában” című project. („European Feminism’s engagement with its own past: The utility of historical narratives in constructing gender-based identities). Ennek keretében szervezett workshopot 2010-ben a University of Lincoln-on (Anglia), amelynek többek között meghívott résztvevője volt Karen Offen, és a szerző is.

⁸ Jellegzetesen eleinte az angol tanszékeken jelentek meg feminizmussal, feminista irodalomelmélettel kapcsolatos kurzusok (pl. Szegeden, Budapesten) a társadalomtudományi előadások és szemináriumok mellett. Az egyik legjelentősebb kezdeményezés a 2006 óta évente megrendezésre kerülő, interdiszciplináris konferencia, és az abból kinövő TNTeF e-folyóirat, amely szintén az Angol-Amerikai Intézeti oktatókhoz kötődik, de hangsúlyosan a magyar jelenségek kutatóinak ad teret.

Elindult tehát egy új hullám, amelynek keretében egyetemi tanszékeken órákat kezdtek meghirdetni a feminizmus témakörében – eleinte jellegzetesen angol nyelvi és irodalmi tanszékeken, majd ezt követően a társadalomtudományokban, pszichológiában, közgazdaságtanban, történelemtudományban is. Érdeemes felidézni a legelső kezdeményezések egyikét, amely arra irányult, hogy az interdiszciplináris megközelítés szellemében összehozza a nők, a nemek kutatása és a feminizmus iránt érdeklődőket: a *Megosztott világ* című konferenciára az MTA Társadalmi konfliktusok Kutatóintézetében került sor 1994-ben.⁹ Ez volt az a rendezvény, ahol a résztvevők létrehozta egy szakmai levelezőlistát, amely a téma iránt érdeklődők fórumává vált. Erre az időszakra tehetőek az első kezdeményezések is, amelyek egy kiterjedt bibliográfia összeállítását célozták a hazai nő- és társadalmi nem kutatások terén.¹⁰

A kontextus vázlatos szemléltetése után, visszatérve a *hazai feminista mozgalmak kutatásának kérdéséhez*, érdemes felidézni egy viszonylag elterjedt korszakolást, amely szerint a hazai nőszervezetek és nőmozgalmak történetén belül a feminista törekvéseket a következő szakaszokban lehet elhelyezni:

1. pre-feminista mozgalmak, „feminisztikus” mozgalmak, emancipációs törekvések – a 19. század közepétől, második felétől, a reformkorhoz kapcsolódóan (pl. nőképzés, munkavállalás, közéleti részvétel kérdései)
2. XIX. század végétől az I. világháború végéig – a feminizmus első hulláma Magyarországon (1904 Feministák Egyesülete)
3. két világháború közti időszak
4. 1945 után (egyesületek megszűnnek 1948 után) – államszocializmus, nőpolitika, szovjet típusú emancipáció
5. rendszerváltást követő időszak, új társadalmi szervezetek – a feminizmus 2. hulláma.

Ezen a ponton érdemes egy rövid munkadefiníciót adni a feminizmusnak. Feminizmus alatt itt most elsősorban azt a mozgalmat és szellemi irányzatot tekintem, amely a nők egyenjogúsításáért, a patriarchális struktúrák és értékrendek elemzésének és meghaladásának szándékával jött

⁹ A konferencia az ELTE Szociológia Intézettel közös szervezésben az MTA TKK akkori igazgatója, Tamás Pál támogatásának jóvoltából jött létre, aki maga is előmozdítója volt a téma kutatásának. (Szervezők: Adamik Mária, Wessely Anna, Acsády Judit)

¹⁰ Séllei Nóra nevéhez fűződik az egyik interdiszciplináris bibliográfiai gyűjtés közreadása. Séllei, (2007). A bibliográfia jelenleg elérhető a Nővértékába honlapján, amely azonban 2018 után nem bővült (<https://noverteka.v-comp.ch/noverteka/home.htm>).

A Nőkért.hu-n is épül egy szakirodalmi adatbázis (amely ismeretterjesztő cikkeket, publicisztikákat is tartalmaz (<https://nokert.hu/szakirodalom>). Ez utóbbi információkért köszönet Antoni Ritának.

létre.¹¹ Feminista megközelítésben a nők alárendelt helyzete nem természetes és magától értetődően a nemek közötti biológiai különbségekkel indokolható, hanem történelmileg, társadalmilag meghatározott struktúrák eredménye. Gerda Lerner nyomán Francisca de Haan meghatározásában a feminista mozgalmak alternatív társadalmi szerveződés víziójával rendelkeznek, amelyben mind a nők, mind a férfiak önrendelkezése érvényesülhet (de Haan 2018, 65) A feminizmus különféle politikai és szellemi irányzatokhoz kötődően különböző irányzatokra is tagolható, és megszokott az irányzatok sokasága miatt „feminizmusok”-ról beszélni. A sokféle megközelítés és szemléletmód (a „feminizmusok”) közös nevezőjét kívánta megragadni az itt felvázolt definíció.

A feminista múlt kutatásának tétje

Láthattuk tehát, hogy a feminizmushoz, a nők helyzetéhez és a nemek kérdéseire köthető témának volt egyfajta felívelése, és elmondható, hogy újra feléledni látszik a feminizmus történetének kutatása. Vajon a konjunktúra (esetleg a remélt jó eladhatóság), a még mindig szép számmal meglévő üres foltok betöltése vagy egyfajta feminista öntudat keresése van ezek mögött? Természetesen a munkák értékét nem feltétlenül a kutatót mozgató indítékok fogják meghatározni, a tudományos eredmények értelmezésénél mindenesetre fontos szempont a kutatás kiindulópontja, még, akkor is, ha erre nem feltétlenül reflektál maga a szerző. Fontos szempont lehet még annak a tudatosítása, hogy az akadémiai berkeken kívül, a társadalmi nyilvánosság számára ezekből az eredményekből mi lesz elérhető, értelmezhető. Vajon a nők korábbi törekvéseinek feltárása hatással lehet-e a hazai magyar női társadalom érdekérvényesítési módjaira, szervezeteire, önmeghatározására?

Ezen kérdések mentén fogalmazódik meg az az érv, hogy a tudományos eredményeken túl más tétje is van annak, hogy milyen megközelítésben történnek a feltárások és milyen interpretációk jelennek meg a hazai feminizmusról a kortárs társadalomtörténeti kutatások nyomán.

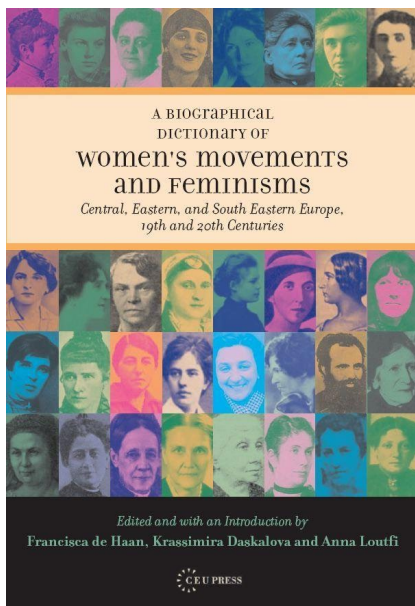
A feminista mozgalmak történetének kutatásával kapcsolatban a hazaihoz hasonló hangsúlyeltolódásokra, hiányosságokra, aránytalanságokra hívja fel a figyelmet több szerző is, akik érintettek régióink nőtörténeti feltárásaiban és adott esetben intézmények létrehozásában is. Kristen R. Ghodsee megállapítja, hogy marginális helyzetben van a nőtörténet kutatása Kelet-Európában, és az új divathullám ellenére vakfoltok vannak a feminizmus történetében, többek között a volt keleti blokk országainak nőmozgalmát illetően.

¹¹ Bővebb definíciót ld. Acsády 2004, 33–34.

Rávilágít továbbá a szomorú tényre, hogy a nyugati szerzők is ritkábban hivatkoznak ezekre az országokra, illetve olyan nőtörténeti munkákra, amelyek a régió történetét dolgozzák fel. Kérdés, hogy mi magyarázza mindezt? Talán a régió félperifériális helyzete, az államszocializmus öröksége, vagy egyéb tényezők? (Ghodsee 2021 és 2012).

Biljana Kasic a témával kapcsolatban kiemeli az eddig figyelmen kívül hagyott és marginális helyzetben lévő kelet-európai nőtörténeti források és történetek feldolgozásában a szemléletmód jelentőségét. Úgy véli, hogy a nők hagyatékának tekinthető elbeszélések, adatok, dokumentumok, tárgyak gyűjtését, a nőkkel /nőmozgalmakkal kapcsolatos tények, tárgyak, diszkurzusok méltó, tiszteletteljes (respectful) feldolgozását a feminista megközelítés segíti elő (Kasic, 82). A nőtörténet szerinte eredeti értelmezésében magában foglalja a társadalmi kirekesztés és befogadás dinamikájának történetét is. Francisca de Haan minderről szintén úgy vélekedik, hogy Kelet- Közép Európában és a Balkán országaiban a nőkkel és a nemek történetével kapcsolatos kutatások kialakulása, fejlődése egyenlenségeket mutat, és a nőmozgalmak történetének jelentős része még megíratlan (de Haan 65). A nemzetközi kánonban elfogadott szokások szerint továbbra is marginálisan hivatkoztak. Az, hogy a történetek javarésze még megíratlan, arra vezethető vissza, hogy sokáig tartotta magát a vélekedés (még szakmai körökben is), hogy nem volt Kelet-Európában feminista mozgalom, és ezt a nyugati feministák is így vélték még az 1990-es években is, abban az időszakban, amikor elindult a párbeszéd az új kelet-európai csoportok/ mozgalmak és a nyugati feministák között. A nőkkel kapcsolatos dokumentumok gyűjtését, archívumok létrehozását és a nőtörténet megírását Francisca de Haan a nőket megerősítő folyamat részének tekinti, amelynek fontos hozománya a nőnek, mint társadalmi aktornak a megjelenítése. Mindez arra alapul, hogy a nőmozgalmak (így köztük a feminista mozgalmak) nem elszigetelt, helyi kezdeményezések voltak: a nők leveleztek egymással, utaztak, támogatták egymást számtalan formában. (Daskalova 2020, 2007 és: Daskalova – Bucur, 2020).¹² A nőtörténetírás jelentősége e szerzők alapján *a női hagyomány átörökítésében* van (1. ábra). A feminista szempont mindebben, hogy e hagyományok feltárásával alapozható meg egy alternatív narratíva, amely a patriarchális diszkurzusoktól függetlenedő női szemlélet és önértelmezés alapja lehet.

¹² Az *Aspasia* című folyóirat létrehozóinak egyik legfőbb célja, hogy ösztönözzék és ismertté tegyék a kelet-európai nőkutatókat. A folyóirat első számában (2007) is több tanulmány foglalkozott feminista mozgalmak történetével. Egy nagy projekt keretében pedig számos szerző és közreműködő munkájával kelet-európai nőtörténeti bibliográfiát állította össze a CEU oktatói közül többen (De Haan, F., Daskalova, K. and Loutfi, A. (eds). 2006).

1. ábra

A kelet-európai nőmozgalmak jelentős alakjairól nemzetközi összefogással készült, úttörő jellegű életrajzi összefoglaló gyűjtemény címlapja. (De Haan, Daskalova, Loufti eds., 2006)

szellemben indult el egy feltáró munka az 1990-es évek elején, amely kapcsolódott a Budapesten alapított Feminista Hálózathoz. Az egyesület lapjában, a *Nőszemély*ben – amely 1991 és 1998 között jelent meg – a szerkesztők létrehoztak egy 'Feminista Archívum' című rovatot, amely egyrészt szemlézett a századforduló hazai nőmozgalmának irodalmából, másrészt bemutatott néhány friss kutatási eredményt, tehát megjelenítette a szüfrassetmozgalmak és a hetvenes évek feminizmusának mozzanatait is (2. ábra).

A rovat célja az volt, hogy az adott keretek között utat nyisson a feminista mozgalmak történetének szélesebb körben való megismertetése felé, ezzel is segítve a korábbi ismeretek hiányából adódó

Agatha Shwartz álláspontja szerint hangsúlyozni kell a tényt, hogy a huszadik század eleji feminista mozgalom nem csak a politikai és szociális jogokról szólt, hanem a saját hang megteremtéséről is, és azért, hogy az új jelentéstartalmak kialakítóivá válhassanak a nők (Schwartz 2008, 8). Ezzel összefüggésben a feminista kiindulópontú feltárás tétje a patriarchális irodalmi kánonból kihagyott, ám saját korukban jelentős életművet alkotó és női szerzők megjelenítése, és a társadalomtörténet-írás által kihagyott, negligált, alábecsült feminista mozgalmak rehabilitálása és újra értelmezése (Schwartz – Thorson 2014). Ebben a

2. ábra

A Nőszemély című feminista lap 4. számának (1994) címlapja, amelyen az 1913-as budapesti választójogi kongresszus alkalmából készült korabeli bélyeg grafikájának adaptált változata látható. A kisméretű másolatból rekonstruálta és a címlaphoz felhasználta Winternitz Mária grafikus.

tévhitiek oszlatását, és egyben egy új alternatív női szemléletmód és identitás kialakításához is hozzá kívánt járulni¹³ (3.ábra).

Kérdés azonban, hogy a feminizmus történetének feltárásában a fentebb hivatkozott nőkutató szerzők álláspontját és a mozgalmi indíttatású feltáró munka kiindulópontját hogyan vetjük össze a vegytisztán 'akadémiai' elvárásokat követő, karriert építő, professzionális történészek munkáival, akik számára a fenti szempontok többnyire nem mondanak semmit, és a témához más motivációkkal nyúlnak. Az, hogy számukra nem releváns hivatkozási keret a feminista történelemszemlélet és kutatói etika, azt eredményezheti, hogy:

- ezek a szerzők a fenti kontextus figyelmen kívül hagyásával továbbra is csökkenteni fogják – még az új motívumok feltárása ellenére is – a feminista mozgalom jelentőségét;
- felmerül annak a lehetősége, hogy félreinterpretálják az eredeti szellemiséget, célkitűzéseket, (például a szociális munka motivációját, a jogi követeléseket stb.);
- megesik, hogy a kontextus figyelmen kívül hagyásával különös jelentőséget szentelnek a mozgalom vélt konfliktusos jellegének, (anélkül, hogy azt a társadalmi mozgalmakkal járó dinamikák értelmezési keretében tárgyalják), illetve a feminizmust egyéni ambíciók kiélésének tekintik.

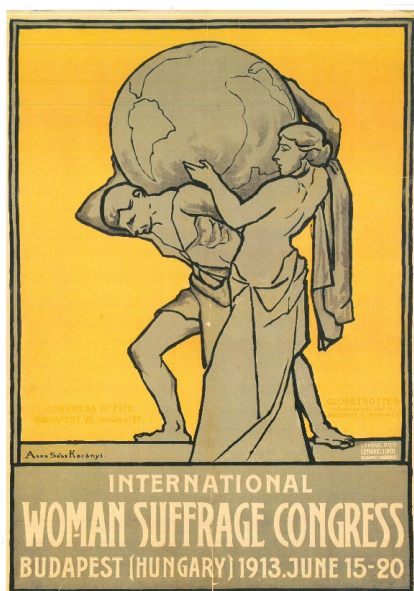
Az újabb feltáró munkákhoz és historiográfiai áttekintéshez úgy vélem, a következő szempontok hasznosak lehetnek:

1. annak tudatosítása, hogy a hazai feminizmustörténet kutatásában melyek a kiindulási pontok, milyen kutató motivációk / értékrendek ragadhatók meg;
2. milyen intézményi háttérből, kutatói műhelyekből vagy egyéni független pozíciókból érkeznek kutatók/szerzők a témában.

A fenti szempontok elsősorban a feminizmus első hullámához kapcsolódó, a századfordulón alapított, a mozgalmat összefogó szervezet, a Feministák Egyesületének kutatására vonatkoznak. Ebben a témában egyre több (és később tárgyalandó) egyetemi szemináriumi dolgozat született (az ELTE-n, a CEU-n, a Pécsi Tudományegyetemen, a Szegedi Tudományegyetemen), továbbá disszertációk, kötetek (magyar, angol, német

¹³ A lap számai digitalizált formában elérhetőek a Nőkért Egyesület jóvoltából az egyesület honlapján: <https://nokert.hu/mon-20140721-2300/1191/1/noszemely-szamai-tartalom-es-letoltes>.

nyelven), és több tucatnyi tanulmány.¹⁴ A szerzők nagyjából egyötöde külföldi, illetve külföldön élő magyar kutató, a többiek magyarországiak. Bár nem célja írásomnak, hogy ismertessem ezeket a műveket, megállapítható, hogy a külföldi szerzők megközelítésében megfigyelhető a hazai forrásokból nem feltétlenül következő címkézés, amely esetleg a nyugati nőmozgalmak politikai felosztásainak /irányzatainak visszavetítése. Ez eredhet Rosemarie Tong (1989) *Feminist Thought* című munkájának hatásából. A szerző a feminizmus(ok) áramlatait politikai/eszmetörténeti irányokhoz köti: marxista, liberális, radikális, posztmodern, pszichoanalitikus stb. Biljana Kasic idézett tanulmányában szintén problémásnak tartja az efféle címkézést (Kasic 85). Hasonló eljárások, és címkézés eredményeként például a századforduló hazai

3. ábra

A Nemzetközi Női Választójogi Szövetség 1913-ban, Budapesten meg tartott nagy sikerű konferenciájának korabeli angol nyelvű plakátja. A rendezvény szervezője és házigazdája a Feministák Egyesülete volt. Forrás: OSZK. (Korányi Soós Anna munkája).

feministáira az 'individualista, polgári, liberális, radikális' jelzőket alkalmazhatják – nem kellően megalapozottan. A múlt század fordulóján induló magyar feministák eredeti szövegeit olvasva, tevékenységeiket az adott társadalmi kontextusban és a nőszervezetek közegében vizsgálva megállapítható, hogy ezek a jelzők reflektálatlanul használva nem feltétlenül jól írják le a mozgalom lényegét és eszmeiségét (3. ábra).

Újabban egyébként is sok kritika éri a politikai címkézést, és valószínűsíthetjük, hogy a feminizmus nagyon sok árnyalata¹⁵ valóban nem fér ezekbe a skatulyákba, és valószínűleg épp a lényeg merülhet feledésbe, ha a politikai irányoknak való megfelelés szerint kívánunk szerzőket értelmezni, vagy aktivizmusokat, mozgalmakat, helyi kezdeményezéseket, illetve 'single issue' ügyekért való kiállásokat megérteni.

¹⁴ Jelen dolgozat célkitűzéséhez híven, a szerzők felsorolására most nem áll mód – de ez tárgyat képezi majd egy átfogó historiográfiai áttekintésnek.

¹⁵ Körültekintő és jól alkalmazható Karen Offen megközelítése (Offen 1998), amely individualista és relacionista mozzanatok mentén különíti a különböző feminista irányzatokat

Intézmények, együttműködések

A nőtörténet kutatásnak több fóruma is alakult a közelmúltban Magyarországon, a Nőtörténeti Kutatóközpont az ELTE Bölcsészettudományi Karán és az MTA Nőtörténeti Munkabizottság. Több rendezvény, konferencia és kezdeményezés kötődik ezekhez a csoportokhoz, közös kutatómunka eddig kevésbé,¹⁶ inkább a szerteágazó kutatói tematikák összefogása, a kapcsolatok kiépítése a fő jelentőségük. Az elméleti kontextusok, keretek megtárgyalása, egyeztetése, a kutatói kiindulópontokra való reflexió egyelőre még várat magára. Enélkül a műhelyek még kevésbé közös munkák megjelenítői, mint inkább afféle közös szakmai platformok, ahol hasznos információcserére nyílik lehetőség, és kialakulhatnak kutatói együttműködések. Az MTA keretében megalakult csoporthoz tartozó kutatók legtöbbször más-más intézeti, vagy egyetemi háttérből jön, és egyéni kutatómunkáját ezekhez az intézményekhez kötődően végzi.

Végül röviden kitérnék arra, hogy a rendszerváltozás után jelentkező kelet-európai és azon belül, magyar női szerveződéseknek a feltárására már más jellemzők vonatkoznak. Felmerül itt is az a nehézség, hogy a feminizmus második hullámának értelmezési kerete, vagyis az új társadalmi mozgalmak nem, illetve kevésbé jelentek meg a mi régióinkban. Ezek a nyugati demokráciákban különböző más tematikákhoz kötődtek - így: diákmozgalmak, háborúellenes, antinukleáris mozgalmak, békemozgalom, ökológia, - és kapcsolódtak az akcióikhoz.

A kilencvenes évektől kezdődően megalakult hazai feminista szervezetek, mozgalmak történetének feldolgozásában – úgy érzem – egységesebb a magyarító keret, mint az első hullám kutatásánál. A legújabb mozgalmak vizsgálatánál természetesen a kutatási szempont és módszer is más, hiszen részben a jelenkor történeti megközelítési módszerével (pl. oral history), vagy szociológiai, mozgalomkutatási módszerekkel, eszközökkel dolgoznak a kutatók.¹⁷ A legújabb törekvésekről író szerzők alapvető tájékozottsággal rendelkeznek a nyugati nőmozgalmak vonulatairól, ezek tematikáiról, így adekvát módon illesztik a kelet-európai, poszt-szocialista mozgalmakat a nyugati, illetve globális keretekbe. Itt is megjelenik azonban, hogy kevésbé helyezik a kortárs kelet-európai törekvések kontextusába a magyarországi feminista kezdeményezéseket. Maguk a mozgalmak is bizonyos mértékben inkább nyugat orientáltak voltak, (kelet-kelet kapcsolatok ritkábbak voltak) bár voltak olyan kezdeményezések, amelyek épp ezt kívánták

¹⁶ Itt érdemes hivatkozni egy előkészületben levő, sok-szerzős, a huszadik századi magyar nőtörténet fejezeteit tárgyaló szerkesztett kötetre, amely sok szállal kötődik az ELTE-n megalakult kutatóközpontoz.

¹⁷ Így például mások mellett Fábrián Katalin és Kulcsár Zsófia kutatásai

áthidalni, pl. Network of East West Women. A szervezet ma is létezik és egyik fontos közvetítője a kelet-európai feminista mozgalmak és a nő történeti kutatásoknak. Itt érdemes megemlékeznünk a rendszerváltást követő időszak kiemelkedő személyiségeiről, akik nemrég hunytak el: Ann Snitow, (New School for Social Research, New York) a Network of East West Women alapítója, Olga Lipovskaja, az orosz új feminizmus meghatározó személyisége, Szentpéterváron független gender studies központ kezdeményezője, továbbá Jiřina Šiklová szociológus, a cseh ellenzéki mozgalom ismert figurája, aki a rendszerváltás utáni időkben meghatározó szerepét töltött be a kelet-európai nők kapcsolatépítésében, a prágai gender studies központ egyik alapítója, a Károly Egyetem oktatója. Mindhárman kulcsszerepet játszottak egy új kelet-európai feminista identitás kialakításában, amelynek magától értetődő része volt a feminizmus történetének, gyökereinek a feltárása és értő interpretációja. Úgy vélték, ezek a mozzanatok elengedhetetlenek ahhoz, hogy az államszocialista rendszer összeomlása után kialakulhasson egy alternatív női identitás a régióban, és hogy elengedhetetlen a nők megerősítéséhez azoknak a mintáknak a feltárása és bemutatása, amelyeket az aktivisták előző nemzedékei hagytak ránk.

Összefoglalás

A kelet-európai országokban a Szovjetunió összeomlása és a rendszerváltás utáni időszakban a nőszervezetek és feminista csoportok, valamint az egyetemeken meginduló women's és gender studies kezdeményezések létrejöttével megindult a nő történeti feltárások egy új hulláma. Az új kutatások egy része az államszocialista korszak tapasztalatának feldolgozásán túl az azt megelőző időszakok nőmozgalmainak dokumentumait kezdte vizsgálni. Sok helyen új felismerésként hatott, hogy ebben a régióban szinkronban a nyugat-európai első hullámmal, hasonlóan jelentős feminista szerveződések voltak. A magyarországi Feministák Egyesülete köré épülő országos elterjedtségű mozgalom kutatásában is megújult érdeklődés mutatkozik. Kérdés azonban, hogy a témákat kutatók között kialakulnak-e szakmai együttműködések, közös műhelyek. A tanulmány azt járta körbe, hogy mi a tétje a feltáró munkának, hogyan befolyásolhatja a feminizmus megíratlan, illetve újraértelmezett történelme a nők társadalmi identitását. A szempontok áttekintése egyben előkészítése is egy később kidolgozandó historiográfiai áttekintésnek, amely szisztematikusan tárgyalhatja a közelmúlt szakirodalmát a témában.

Felhasznált irodalom

- Acsády, Judit. 2004. *Emancipáció és identitás*. Doktori disszertáció. Témavezető: Neményi Mária. Budapest. ELTE Szociológia Tanszék. (Kézirat)
- Acsády, Judit. 2010. „Gender Studies in Hungary”. *ASPASIA: THE INTERNATIONAL YEARBOOK OF CENTRAL EASTERN AND SOUTHEASTERN EUROPEAN WOMENS AND GENDER HISTORY* 4 (1): 197–204.
- Acsády, Judit. 2016. „Megtettük-e azt, amit az eszményeink szerint meg kellett volna, hogy tegyünk?”: Az államszocializmus demokratikus ellenzékének elmaradt nőemancipáció-reflexióiról. *SOCIO.HU: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE* 6 (2): 175–197.
- Aranyossi, Magda. 1974. *Lázadó asszonyok*. Budapest: Magyar Nők Tanácsa.
- Bucur, Maria. 2018. *The Century of Women: How women have transformed the world since 1900*. Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield.
- Cowman, Krista. 2010. “Carrying on a long tradition: second-wave presentations of first-wave feminism in Spare Rib c. 1972-80.” *European Journal of Women’s Studies* 17 (3): 193–210.
- Czibere, Ibolya. 2014. „Az asszonyok történetének megírásáról elfeledkezett még a történelem is. A nőtudomány útja az intézményesülésig.” *Metszetek. Társadalomtudományi Folyóirat* 3 (3): 18–32. 2022 március 12.
- Daskalova K. „[Entangled Histories of Women’s Movements and Feminisms: An Interview with Francisca de Haan.](#)” 2020. *Feminist Encounters: A Journal of Critical Studies in Culture and Politics*. 4 (2): 30.
- Daskalova, Krassimira. 2020. „Interview with Francisca de Haan.” *Feminist Encounters*.
- Eperjesi Ágnes. 2022. *Érezze megtiszteltetésnek*. Budapest: acb NEOWATT.
- Fábián Katalin, 2009. *Contemporary Women’s Movement in Hungary. Globalization, Democracy, and Gender Equality*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.
- Fonó Zsuzsa, 1974. *Az ipari munkásnők helyzetéről a századfordulón*. Budapest: SZEKI.
- Fonó Zsuzsa. 1975. *A magyarországi nőmozgalom története*. Budapest, SZEKI.
- Fodor, Éva. 2003. „A női emancipáció Magyarországon és Ausztriában 1972-1992”. *Szociológiai Szemle* 1: 28–54

- Friedan, Betty. (2021. 1963.) „A feminizmus szenvedélyes múltja” In: *A nőiség kultusza* (Ford. Szirmai Panni) Budapest: Noran Libro. 87–114.
- Ghodsee, Kristen, R. (2021): „[A nemzetközi nőmozgalom „vörös nagymamáit”](#). [Feministák keleten és délen:lassan elfelejtjük, mit is köszönhetünk nekik](#).” *Le Monde Diplomatique. Magyar Kiadás*. Letöltés: 2022. augusztus 7.
- Ghodsee, Kristen, R. 2012. „Rethinking State Socialist Mass Women's Organizations: The Committee of the Bulgarian Women's Movement and the United Nations Decade for Women, 1975–1985.” *Journal of Women's History* 24 (4).
- Ghodsee, Kristen. 2019. *Second World, Second Sex: Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War*. Durham; London: Duke University Press.
- De Haan, F., Daskalova, K. and Loutfi, A. (eds). 2006. *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern and Southeastern Europe, 19th-20th Centuries*. Budapest: CEU Press; reprint in 2008.
- De Haan, Francisca. 2018. „The global left-feminist 1960s: From Copenhagen to Moscow and New York”, In C. Jian, J. Klimke, M., Kirasirova, M. Nolan, M. Young, and J. Waley-Cohen (eds), *The Routledge Handbook of the Global Sixties: Between protest and nation-building*. New York: Routledge, 230–242.
- Kenedi, Géza. 1911. Magyar Feminizmus, *Magyar Figyelő* 1 (1): 51–61.
- Kertész Magda. 1979. *A szűfrazsettek*. Budapest: Kossuth.
- Kašić, Biljana. 2008. „The Potential of the Feminist ‘Suitcase’ - Preservation, Time(s) and Embodiment of Women's Heritage”, In Wieringa, S.E. (ed.). *Traveling Heritages. New Perspectives on Collecting, Preserving and Sharing Women's History*. Amsterdam: Aksant Academic Publishers, 79–90.
- Kovácsné Magyarai, Hajnalka. 2021. *Trendi nő a szocializmusban. Szépségideálok és szépségápolási szokások a Kádár-korszakban*. Doktori disszertáció. Eger: Eszterházy Károly Egyetem. (kézirat)
- Kulcsár Zsófia. 2014. „A rendszerváltás utáni (feminista) szerveződés kihívásai.” *TNTeF* 1 (1): 118–129.
- Lóránd, Zsófia. 2018. *The Feminist Challenge to the Socialist State in Yugoslavia. (Genders and Sexualities in History Series)*. London: Palgrave MacMillan.

- N. Szegvári, Katalin. 1988. „Az antifeminizmus történelmi gyökerei a nők felvételének ügye az első világháború előtt.” In *Numerus clausus intézkedések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 52–85.
- N. Szegvári, Katalin. 1981. *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest: Kossuth.
- Offen, Karen. 2000. *European Feminisms, 1790–1950: A Political History*. Stanford: Stanford University Press.
- Offen, Karen. 1988. Defining feminism: a comparative historical approach. *Signs: A Journal of Women in Culture and Society*. 14.(1): 119–57
- Pető Andrea and Mark Pittaway. (eds). 1994. *Women in History - Women's History: Central and Eastern European Perspectives*. Budapest: CEU.
- Schwartz, Agatha. 2008. *Shifting Voices. Feminist Thought and Women's Writing in Fin-de-Siècle Austria and Hungary*. Montreal–Kingston: McGill-Queen's UP.
- Schwartz, Agatha and Helga Thorson. 2014. *Shaking the Empire, Shaking Patriarchy: The Growth of a Feminist Consciousness Across the Austro-Hungarian Monarchy*. Riverside (CA): Ariadne Press.
- Sélei Nóra. 2007. „Függelék. Az irodalom-, művészet- és kultúrakritika/elmélet és a társadalmi nem összefüggéseit vizsgáló Magyar nyelvű szakirodalom válogatott bibliográfiája.” In: Sélei Nóra: *Miért félünk a farkastúl? Feminista Irodalomszemlélet itt és most*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 223–269.
- Scott, Joan Wallach. 2001. *Van-e a nőknek történelmük?* (Ford. Endre Greskovits) Budapest: Balassi Kiadó
- Thun, Éva. 2002. „A nőtudomány és társadalmi nemek tudománya I-II.” *Magyar Felsőoktatás* 3–4: 50–51, 47–48.